

Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή και ο Φιλοκτήτης του Ρίτσου

Σ. Χρονόπουλος

Δημιουργικές Επανεγγραφές αρχαίων μύθων

Χειμερινό Εξάμηνο 2023—2024

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Δημιουργική γραφή, θέατρο και πολιτιστικές βιομηχανίες»

ο «Φιλοκτήτης» του Ρίτσου

- ένας από τους δραματικούς μονολόγους της Τέταρτης Διάστασης
- Αθήνα-Σάμος, 1963—1965: περίοδος ελευθερίας (απόλυση από Άη-Στράτη το 1952, εξορία σε Γύαρο το 1967)
- δύο πρόσωπα, ο Φιλοκτήτης (ακροατής) και ο Νεοπτόλεμος (ομιλητής)· ο μονόλογος του Νεοπτόλεμου «απαντάει» στον προηγούμενο μονόλογο του Φιλοκτήτη (πρβλ. προλογική αφήγηση και σελ. 261 XLVII, XLIX)
- σκηνικός τόπος: «ίσως η Λήμνος»
- αναφορές στον Αχιλλέα, τον Δούρειο Ίππο και την Ελένη
- καμία αναφορά στον Οδυσσέα

ο «Φιλοκτήτης» του Ρίτσου: σχεδιάγραμμα

- αφηγηματικός πρόλογος
- μονόλογος Νέου:
 - οι δυο γενιές και ο πόλεμος
 - παιδικά χρόνια: το σπίτι
 - η αποχώρηση του Φιλ. και ο λόγος της επίσκεψης (σ. 249)
 - ο νεκρός
 - παιδικά χρόνια: οι ξένοι – ο πατέρας – η μητέρα
 - η στράτευση: η εκπαίδευση (σελ. 254)
 - η ζωή ως στρατιώτη (σελ. 255–6)
- ο εφιάλτης του Δούρειου Ίππου (σελ. 257)
- η στράτευση: πόλεμος – ο Νεοπτ. σε σχέση με τους συντρόφους τους
- η απόσυρση του Φιλ. (σελ. 260–1)
- ο Νεοπτ. στον ωκεανό, στο λυκόφως (σελ. 261–2)
- η μετάβαση στην παράκληση και η παράκληση (σελ. 263)
- το μετά τον πόλεμο
- αφηγηματικός επίλογος

διαφορές και αντιστροφές: Φιλοκτήτης

- το τόξο και τα βέλη του Ηρακλή στον Σοφοκλή — τα τρία δώρα στον Ρίτσο (η εξαφάνιση του Ηρακλή· βλ. τη σημείωση του Μαρωνίτη, σελ. 335, βλ. όμως και σελ. 249 VIII και την αφήγηση του τέλους)
- η ακούσια εξορία του Φιλοκτήτη στον Σοφοκλή (βλ. τη σπαρακτική αφήγηση στους στ. 263—284) — η εκούσια «εξορία» του Φιλοκτήτη στον Ρίτσο (βλ. σ. 249, VII και σ. 261 XLVI, XLVII)
- η κραυγή, χαρακτηριστικό του Φιλοκτήτη στον Σοφοκλή — η σιωπή, χαρακτηριστικό του Φιλοκτήτη στον Ρίτσο (σ. 247, 260, 263)
- το άρρωστο σώμα του Φιλοκτήτη, κυριαρχούμενο από την νόσον στον Σοφοκλή — το ακέραιο σώμα του Φιλ. στον Ρίτσο· καμία αναφορά σε συμπτώματα αρρώστιας (βλ. σελ. 249 VII)
- ο Φιλ. του Σοφοκλή ένα πρόσωπο εγκλωβισμένο ανάμεσα στην προφητεία του Έλενου και τον Ηρακλή — ο Φιλ. του Ρίτσου, είναι ο ίδιος που «προβλέπει» την εξέλιξη των πραγμάτων (σελ. 263 LVII)

διαφορές και αντιστροφές: Νεοπτόλεμος

- ένα πυκνό πλέγμα συγκρούσεων μεταξύ προσώπων (και προθέσεων) στον Σοφοκλή – μία μόνο, εσωτερική σύγκρουση στον Ρίτσο (βλ. τη σημείωση Μαρωνίτη, σελ. 334: «...η αφαίρεση και η παράλλαξη συστατικών στοιχείων της πλοκής του αρχαίου προτύπου σκοπεύουν στη μετακίνηση του λόγου από το πεδίο της εξωτερικής δράσης στο εσωτερικό τοπίο της συνείδησης.»)
- η έμφαση στον πατέρα του Νεοπτ., τον Αχιλλέα, στον Σοφοκλή – η έμφαση κυρίως στη μητέρα του Νεοπτ. στον Ρίτσο (πρβλ. σελ. 251 XVI – 254 XXII)

το θέμα της κλοπής (και της απάτης)

- στον Σοφοκλή λεξιλόγιο από τη ρίζα «κλέπτ-» για να δηλωθεί η έννοια της απάτης/εξαπάτησης (συνδεδεμένη κυρίως με την εξαπάτηση του Φιλ.): στ. 55, 57, 77–8, 643, 1025 (αναφορά στον τρόπο με τον οποίο ο Οδ. εξαναγκάστηκε να συμμετέχει στον πόλεμο), 1272
- στον Ρίτσο το θέμα της κλοπής – ένας υπαρξιακός φόβος του Νεοπτ.:
 - σελ. 255 XXVI–XXVII
 - σελ. 256 XXX
 - σελ. 257 XXXIII
- στον Ρίτσο ο Φιλ. ως αυτός που εξαπάτησε με ένα τέχνασμα τον στρατό: σελ. 249 VII, σελ. 261 XLVIII

το θέμα της δύσκολης επιλογής

- στον Σοφοκλή το θέμα αρθρώνεται γύρω από τις έννοιες φύσις, γενναιότης, ευσέβεια, ἀγαθόν και δίκαιον από τη μια και τέχνη, ἀπάτη, ἀναίδεια, κακός και ψεῦδος από την άλλη: η δύσκολη επιλογή αφορά τον Νεοπτόλεμο και διατρέχει ολόκληρη την πλοκή
- στον Ρίτσο υπάρχει μια σειρά «δύσκολων επιλογών»
 - σελ. 250 XI–XII: από την μια τα όπλα των ανδρών-επισκεπτών και από την άλλη το αισθησιακό-ερωτικό τους γέλιο
 - σελ. 260: φωνή ή σιωπή;
 - σελ. 262–263: το πρόβλημα της ελευθερίας

η λάμψη των όπλων του Φιλοκτήτη

- ο Νεοπτ. μέσα στον «εφιάλτη» του Δούρειου Ίππου «αγνάντεψε πρώτη φορά την πραϋντική λάμψη των όπλων» του Φιλ. (σελ. 258)
- ο Νεοπτ. σιωπηλός αυτός ανάμεσα στους συντρόφους του «αγνάντεψε για δεύτερη φορά τη λάμψη των όπλων» του Φιλ. (σελ. 260–1)
- το δόρυ του Φιλ. (σελ. 261 XLIX)
- ο Δούρειος Ίππος τους περιμένει (σελ. 263)
- ο αφηγηματικός επίλογος: ο Φιλ. ακολουθεί τα στιλπνά του όπλα

σε τι προσκαλεί ο Νεοπτ. τον Φιλ.;

- η πρόσκληση του Νεοπτώλεμου (σελ. 263 LVI):
 - η τρυφερή αφέλεια των μεταμορφώσεων (βλ. τις «μεταμορφώσεις» του Νεοπτ. στον Σοφοκλή)
 - η έσχατη πράξη του λόγου (βλ. την έμφαση στον λόγο που δίνει ο Οδ. στον Σοφοκλή)
 - η εγκατάλειψη της μοναξιάς, η παρουσία αντικειμένων (βλ. Σοφ. Φιλ. 30–39 και 645–655)

ο μύθος στον Ρίτσο

Ζερβού (1983), δύο τεχνικές, μεταμπίηση και αντιστροφή:

- μεταμπίηση: «τα πρότυπα που προβάλλει ένας κοινωνικός ποιητής μπορούν εύκολα να μεταμπίστούν σε μυθικούς ήρωες» (σελ. 188)
- αντιστροφή: για λόγους υποστήριξης της ταύτισης του κοινού με τους ήρωές της η «τέχνη που επιλέγει να είναι λαϊκή» «αντιστρέφει το βάρος του μύθου δίνοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στον αντιήρωα ή το παραμερισμένο πρόσωπο» (σελ. 193)

Ζερβού (1983), η συναισθηματική αποφόρτιση, η λύτρωση και η επικοινωνία μέσω του μύθου (σελ. 192)

Μπήαν (1980) 84–5, «Ο Ρίτσος χρησιμοποιεί τον μύθο, κυρίως, σαν τον οικονομικότερο τρόπο να μιλήσει για ολόκληρη την ελληνική εμπειρία ... τον χρησιμοποιεί ακριβώς γιατί θέλει να εξερευνήσει την ιστορία ... Ο Ρίτσος συνεπαρμένος από τη συνδυασμένη ευμεταβλησία και σταθερότητα του μύθου, θέλει ν' ανακαλύψει ποια μορφή θα πάρει ο αιώνιος μύθος στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα.»

η απόσταση από τον «μύθο»

- η απόσταση του Νεοπτόλεμου από τον πατέρα του στον Ρίτσο: σελ. 250
- ο Δούρειος Ίππος και η άλωση της Τροίας: σελ. 257 XXXIV (σύμφυση παρελθόντος και μέλλοντος μέσω ενός ονείρου/εφιάλτη)
- η μυθική απεραντοσύνη: σελ. 260 XLII